

บูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา

กับการพัฒนาสังคมในอาเซียน

Knowledge integration and practice of Buddhism as

Well as social development in Asian.

พระครูสุมนต์ธรรมธาดา, (สายัณ จันทวิโส ,บวบขม)¹

Phrakhrusumonthammathada, (Sayun Candavamsa, Buebkhom)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

Mahachulalongkomrajavidyalaya University Buddhist College

Author for correspondence: Email: buabkham_11@hotmail.com

บทคัดย่อ

การบูรณาการองค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียนครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้กำหนดพื้นที่ประเทศไทยและมาเลเซียเป็นพื้นที่การทำวิจัย ซึ่งวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในสังคมอาเซียน คือ 1) การทำบุญตักบาตรเช้า และการไหว้พระสวดมนต์ ในแต่ละวัน ในทางปฏิบัติของชาวพุทธที่แสดงออกในแต่ละวัน 2) ประเพณีการบวช ในสังคมของชาวพุทธนั้นถือเป็นหนึ่งสิ่งปฏิบัติที่ยึดถือกันมานาน คล้ายๆกันในอาเซียน 3) การให้การศึกษาธรรมะ หรือเรียกว่าหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษา 4) ประเพณีอื่นเช่น สลากภัต ลอยกระทง สงกรานต์ ทำบุญประจำวันพระ ฯลฯ ทั้ง 2 พื้นที่ต่างก็มีข้อปฏิบัติประเพณีนิยมในลักษณะเดียวกัน

วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน พบว่า ได้มีพัฒนาตามมิติ 4 ด้านดังนี้ มิติด้านประชากร คือ วัดมีส่วนร่วมกับชุมชนที่มีประชากรด้วยกิจกรรมทางศาสนาร่วมกัน มิติด้านสุขภาพ คือ วัดมีบทบาทด้านการส่งเสริมสุขภาพของชาวชุมชนด้านพื้นที่แก่ แพทย์พยาบาล หรือหน่วยงานสาธารณสุข มิติด้านการศึกษา คือ วัดฯร่วมกับคณะสงฆ์และส่วนราชการจัดการศึกษาทั้งนักธรรมและการศึกษานอกโรงเรียน มิติด้านการจ้างงาน คือวัดฯ มีพื้นที่จัดการค้าขายของชุมชนเกิดกระบวนการจัดซื้อจัดจ้าง ส่งผลต่อรายได้ของคนในชุมชนพื้นที่

การบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียนพบการบูรณาการ 2 ด้าน คือ 1. ด้านรูปแบบ กระบวนการบูรณาการวิถีปฏิบัติกับพัฒนาสังคม ได้แก่

¹ Received: February 20, 2020, Revised: April 17, 2020, Accepted: May 4, 2020

กายภาพร่วมกับมิติทางสังคมด้านประชากร/การทำงาน คือ รูปแบบของกิจกรรมจิตอาสา รูปแบบของการจัดพื้นที่เพื่อการค้าและ การทำงาน ด้านสิ่งแวดล้อม กับมิติทางสังคมด้านสุขภาพ คือ สร้างโครงการต่อเนื่องในรูปแบบของการสมานคีลปฏิบัติ สร้างเป็นสภาแห่งการรักษาสุขภาพตามหลักธรรมขับเคลื่อนแนวทางรักษาสุขภาพตามหลักการถือศีลอุโบสถ ในหลักด้านจิตภาวนา กับมิติทางสังคมด้านสุขภาพ คือ นำเอาหลักการฝึกจิตสอดแทรกในทุกกิจกรรม ด้วยรูปแบบของกิจกรรมการสวดมนต์ไหว้พระทุกวันในตอนเช้าและตอนเย็น ในหลักด้านปัญญาภาวนา กับมิติทางสังคมด้านการศึกษา คือ บูรณาการด้วยการให้การศึกษาด้านหลักธรรมที่นอกเหนือจากในหลักสูตรนักเรียน กิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้ในทางปัญญา ที่มีในโครงการปฏิบัติธรรมหรือโครงการการบรรพชาอุปสมบท และการจัดแคมเปญกับหน่วยงานในช่วงเทศกาล และ 2.ด้านแนวทางกรดำเนินงานโดยใช้วิถีปฏิบัติทางพุทธศาสนา คือ การประชุมแนวทางการขั้นตอนดำเนินงานตามหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา และการสังเคราะห์ประเด็นและสรุปภาพรวม

คำสำคัญ : วิถีปฏิบัติ, พระพุทธศาสนา, การพัฒนาสังคม

Abstract

Knowledge integration and the way of the Buddhist practices and social development in ASEAN, the researcher has defined Thailand and Malaysia as the research areas. The way of the Buddhist practices in ASEAN societies are 1) making merit and offering food to monks in the morning and chanting in every day, in the Buddhist practice which is expressed in each day. 2) Traditions of ordination in the Buddhist societies is considered one of the practices that has been holding for a long time, which is similarly in ASEAN. 3) Dharma education or it is called the Dharma and Dharma Studies curriculum. 4) Other traditions such as Sla:kabhat Ta:na (Alms are offered without specifying the recipient), Loi Krathong (Tradition of worshiping rivers), Songkran (The tradition of watering and apologizing to the elders for the blessing of the Thai people, daily merit making on Wan Phra-Day, etc., in both areas have the same cultural practices.

The way of the Buddhist practices and social development in ASEAN found that the development has 4 dimensions as follows: 1) Population dimension is the temple with participation of the population with religious activities together. 2) The dimension of health care is that the temple plays a role in promoting health of the community people in the area to doctors or

nurses or public health departments. 3) Educational dimension is the temple together with the Sangha and the government organization to manage both the Dharma and non-formal education. 4) The employment dimension is that the temple has a trading area of the community and there is a procurement process which affects the income of people in the rural community.

Integration of knowledge and the way of the Buddhist practices and social development in ASEAN found that the integration of 2 aspects, namely 1) The model of the process of integration of social development practices, namely; *Physical development* and social population dimension. / employment is a form of volunteer activity. The pattern of space management for commerce and employment. In the *Moral development* with social health dimensions is to create continuous projects in the form of practice precepts. There is creation of a council of health care according to principles which drives the way to maintain health according to the principles of the undertaking the precept as the Uposatha precept (8 precepts). In the principle of the *Emotional development* and the social dimension of health that is bringing the principles of mental training to be integrated into each activity with the form of activities to chant daily in the morning and evening. In the principle of wisdom and the social dimension in education is integrated with the provision of education in principles other than the Dharma curriculum activities that promote *Intellectual knowledge* that comes in a Dharma practice project or ordination project which is organizing campaigns with agencies during the festival, and 2) The guidelines for the operation by using the Buddhist practices, namely the meeting of the guidelines for the procedures according to the Buddhist practices. And synthesis of issues and an overview.

Key words: Practice, Buddhism, Social development

บทนำ

สังคมไทยเป็นสังคมชาวพุทธซึ่งคนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา² แม้จะเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น แต่ความมีน้ำใจ ไมตรี ช่วยเหลือ แบ่งปันก็เป็นลักษณะร่วมของคนในสังคม ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมการให้ตามคำสอนพุทธศาสนาในอดีตจนถึงสังคมไทยปัจจุบัน เมื่อสังคมได้รับทราบข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับความทุกข์ของคนในสังคมที่เกิดจากภัยธรรมชาติ ความยากจน หรือความเจ็บป่วยด้วยโรคร้ายจากสื่อต่างๆ ภาพที่จะเห็นตามมาก็คือ คนในสังคมทุกเชื้อชาติศาสนา ขวนขวายที่จะให้ความช่วยเหลือตามกำลังความสามารถ ประเด็นที่น่าจะศึกษาอย่างยิ่งก็คือการศึกษาถึงการให้เชิงพุทธแตกต่างจากการให้ในวัฒนธรรมศาสนาอื่นๆ อย่างไร

การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมาจึงไม่ใช้การพัฒนา เพื่อเปลี่ยนรูปสังคม (Transformation of Society) ให้ไปสู่สภาวะที่ดีกว่าในทุกด้านอย่างแท้จริง แต่ทำให้เกิดการพัฒนาแบบเทียมแฝงที่เรียกกันว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”³ โดยอย่างยิ่งในสังคมประชาคมอาเซียนปัจจุบัน ปัญหาเศรษฐกิจทำให้คนในสังคมต่างได้รับผลกระทบสภาพที่ทุกคนต่างดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอด มุ่งประโยชน์ของตัวเองเป็นที่ตั้ง คนที่ฉลาดประกอบการในเชิงธุรกิจย่อมสามารถที่จะเอาตัวรอดได้ แต่คนที่มีกำลังความสามารถน้อยกว่าคงไม่อาจคาดหวังจะได้รับการช่วยเหลือ เพราะในสภาพการณ์เช่นนี้ การเอื้อเพื่อแบ่งปันจะเกิดขึ้นได้น้อยมาก จิตสำนึกแห่งความเอื้อเพื่อแบ่งปันด้วยความรักในเพื่อนมนุษย์ร่วมสังคมคงเกิดขึ้นได้ยากดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรมการให้เชิงพุทธเพื่อการเข้ามามีบทบาทในการค้าจูงสังคม จึงเป็นประเด็นที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

การศึกษาที่มุ่งเอาความเป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าคนนายคน และการพัฒนาที่เน้นในทางวัตถุมากเกินไปจนลืมนำพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มาเป็นเวลานานนั้น ทำให้สังคมมีรากเป็นพิษและออกดอกออกผลมาเป็นพิษอย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ และยากที่จะแก้ไขได้ถ้าไม่แก้ไขที่ต้นเหตุ คือ สร้างค่านิยมในสังคมใหม่ สังคมจะได้เจริญอย่างมีสัดส่วนสมบูรณ์ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณค่าเสียก่อน แล้วจึงพัฒนาทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อรับใช้มนุษย์ มิใช่

² ประเวศ วะสี, *พุทธธรรมกับสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ม.ป.ป.), หน้า 4.

³ ชาตชาย ฌ เชียงใหม่, *การบริหารการพัฒนาชนบทเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน*.(กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรีม 2543), หน้า 1.

พัฒนาไปเพื่อเอามนุษย์ไปเป็นทาสรับใช้สิ่งแวดล่อม ซึ่งจะเป็นภาวะการณ์ที่สร้างปัญหา มากมาย สังคมไทยปัจจุบันส่วนใหญ่พัฒนาตามสังคมตะวันตก เพื่อไปให้ทันสังคมตะวันตกคือ ยุโรปและอเมริกา จึงพยายามแสวงหาความจริงภายนอกตัวยิ่งกว่าภายในตัว ตามอย่างเขาจึง ก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมาอีกมากมาย ทั้งเรื่องของความเสื่อมทางศีลธรรม ปัญหาเยาวชน เรื่องอบายมุข ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความรุนแรง และอาชญากรรม อันเป็นผลมาจากการ ละเลยการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นถึงการพัฒนามนุษย์จากข้างในคือทางด้าน จิตใจมากกว่าวัตถุ โดยใช้หลักพระพุทธศาสนาหลายประการสามารถพัฒนามนุษย์ทั้งกาย วาจา และใจ ไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งจะทำให้มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนามีความเป็นอยู่ที่ดีและมีความสุขกว่าการพัฒนาตามหลักการทั่วไป คือ ตามหลักวิทยาการสมัยใหม่⁴

อย่างไรก็ตาม ซึ่งแนวคิดเรื่องของการบูรณาการและการพัฒนาแบบองค์รวมนี้อาจจะเป็นเรื่องใหม่สำหรับพัฒนาทางความคิดแบบตะวันตก แต่เรื่องของการพัฒนาแบบองค์รวมและหลักการบูรณาการนั้นเป็นสิ่งที่มีความมานแล้วในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเห็นได้จากหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ที่พูดถึงวิธีการแก้ปัญหา หรือภัยที่คุกคามคุณภาพชีวิตมนุษย์ทั้งภายนอกและภายใน ล้วนเป็นไปแบบสร้างสรรค์เชิงบูรณาการ และแบบองค์รวม คือไม่มองโลกและชีวิตแบบแยกส่วน เช่น พระพุทธศาสนาไม่มองธรรมชาติภายนอกว่าเป็นศัตรู ที่เราจะต้องเอาชนะด้วยการควบคุมบังคับ หรือมุ่งที่จะเอาชนะธรรมชาติ แต่กลับมองธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มนุษย์ และสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยความเป็นกัลยาณมิตร เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตาย ซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตก็ต้องทำให้ครบทั้งภายนอก (ร่างกาย) และภายใน (จิตใจและปัญญา) การพัฒนาก็จะกระทำแบบค่อยเป็นค่อยไป จากง่ายไปหายาก จากสิ่งที่ตาเห็นก้าวหน้าเรื่อยไปถึงขั้นสิ่งที่อยู่เลยตาเห็น เช่น หลักคำสอนเรื่อง ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา⁵ ศีลเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสังคม สิ่งแวดล้อมภายนอกเป็นสิ่งที่ตาเห็น หลักศีลสิกขาจึงเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อแก้ปัญหาจากภายนอกได้และเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย วัตถุ ปัจจัย สังคม และสิ่งแวดล้อม สมาธิและปัญญาเป็นเรื่องภายใน เกี่ยวกับจิตใจ อารมณ์ เหตุผลและสติปัญญา เป็นสิ่งที่อยู่ชั้นเลยตาเห็น หลักจิตสิกขา และปัญญาสิกขาเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อการแก้ปัญหาภายใน ใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตด้านความรู้สึก อารมณ์ จิตวิญญาณและปัญญา หรืออย่างเช่น หลักคำสอนที่พูดถึงขั้นตอนและ

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 17, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, 2551), หน้า 107.

กระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ชนิดที่ค่อยเป็นค่อยไปจากง่ายไปหายาก จากสิ่งที่หยาบไปสู่สิ่งที่ละเอียด จากสิ่งที่สัมผัสได้โดยกายคือ อายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สูงขึ้นไปถึงสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ด้วยกาย แต่สัมผัสได้ด้วยจิตใจที่ละเอียดและปัญญาที่สูงขึ้น คือการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีในมิติทางพระพุทธศาสนาแบบองค์รวม เพราะครอบคลุมถึง กาย จิตใจ และปัญญา

จากปัญหาที่กล่าวมานั้น คณะผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญแห่งความเป็นมนุษย์ และพฤติกรรมของความเป็นมนุษย์ที่สามารถจะพัฒนาได้ ประกอบกับสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวพุทธ ทั้งคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนา ก็มีมากเพียงพอต่อการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ได้ จึงมีความสนใจ ในอันที่จะศึกษาการบูรณาการองค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และเพื่อบูรณาการองค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน การเอาหลักพุทธศาสนาไปพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์อย่างเป็นระบบ มาพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อประโยชน์สุขของคนในสังคม และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาและพัฒนาระบบที่มีประสิทธิภาพของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งระดับชุมชน สังคม ประเทศชาติ และประชาคมอาเซียนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในสังคมอาเซียน
2. เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน
3. เพื่อบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน

วิธีดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัย บูรณาการองค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน ครั้งนี้เป็นการการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพโดยมุ่งเน้นค้นคว้าข้อมูลจาก

เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) สัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีขอบเขตของโครงการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา คณะผู้วิจัยจะได้ศึกษาจาก เอกสาร บทความ รวมทั้งเอกสารจากสื่ออินเทอร์เน็ตเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือ หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ โดยมุ่งเน้นการศึกษาในมิติต่าง ๆ คือ

- 1) วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในสังคมอาเซียน
- 2) วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน
- 3) การบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน

2. ขอบเขตด้านพื้นที่ คณะผู้วิจัย บูรณาการองค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน ได้กำหนดพื้นที่ตัวอย่างสำหรับการทำวิจัยไว้สองประเทศ ได้แก่ประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย พื้นที่ในประเทศไทย คือ วัดหนองป่าตอสามัคคีธรรม ตำบลท่าทอง อำเภอสวรรค์โกลก จังหวัดสุโขทัย พื้นที่ประเทศมาเลเซีย คือ วัดบุญญาราม ตำบลปาดังเซรา อำเภอกุบังปาสู รัฐเคดาห์

3. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ตัวอย่างของการวิจัย คือ ประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย รวมทั้งสิ้น 16 รูป/คน ดังนี้

- 1) พระสงฆ์ จำนวน 6 รูป
- 2) ข้าราชการ/นักวิชาการ หรือผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง เช่น ด้านพระพุทธศาสนา ด้านสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา ด้านสาธารณสุข และจิตวิทยา จำนวน 10 คน

4. ขอบเขตด้านเวลา ระยะเวลาทำวิจัยนี้เป็นไปตามสัญญาในปิงบประมาณ 2561

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาประเด็นหลักตามวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในสังคมอาเซียน 2. เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และ 3. เพื่อบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน ดังนี้ 1)แบบสัมภาษณ์

(Interview Guideline) และ 2) แบบบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) โดย

เครื่องมือการวิจัยในครั้งนี้มี 2 ประเภท คือ แบบสัมภาษณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับ องค์ความรู้วิถีพุทธกับการพัฒนาสังคม วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน บัณฑิตการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อยเกี่ยวกับเกี่ยวกับ วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในสังคมอาเซียน วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และการบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์ มีขั้นตอนและตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย โดย

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์
2. กำหนดลักษณะของแบบสัมภาษณ์ เป็นคำถามแบบปลายเปิด
3. กำหนดโครงสร้างแบบสัมภาษณ์ เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
4. สร้างแบบสัมภาษณ์ตามลักษณะที่กำหนดไว้

5. นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น ไปทำการทดสอบคุณภาพเครื่องมือเพื่อหาความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Validity) ของแบบสัมภาษณ์ โดยเสนอผู้เชี่ยวชาญเพื่อช่วยตรวจสอบความถูกต้องและความครอบคลุมของเนื้อหาที่ต้องศึกษา จำนวน 3 ท่าน ได้แก่ 1) ผศ.ดร.โชติ บติรัฐ ตำแหน่งคณบดีวิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่นมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม 2) พระครูสิริรัตนานวัตร รศ.ดร. ตำแหน่งอาจารย์ประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษาวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช และ 3) ผศ.ดร. ปัญญา นามสง่า ตำแหน่งอาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาปรัชญา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช และรองผู้อำนวยการฝ่ายบริหารวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

2) แบบบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion)

โดยมีขั้นตอนการสร้างและตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย คือ 1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย 2. กำหนดจุดมุ่งหมายของแบบบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) 3. กำหนดโครงสร้างของแบบบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) 4. นำแบบบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) ไปทำการ

ทดสอบคุณภาพเครื่องมือเพื่อหาความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Validity) โดยเสนอผู้เชี่ยวชาญ เพื่อช่วยตรวจสอบความถูกต้องและความครอบคลุมของเนื้อหาที่ต้องศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

1) **เก็บข้อมูลภาคเอกสาร (Documentary Study)** ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องการบูรณาการองค์ความรู้ และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และบทความต่างๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ในบางส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือ งานวิจัย บทความ และวิทยานิพนธ์ รวมทั้งเอกสารจากสื่ออินเทอร์เน็ตเว็บไซต์ที่น่าเชื่อถือ โดยมีประเด็น ความหมาย ความเป็นมา หลักการ ประเภทของการพัฒนา ความหมาย ความเป็นมา หลักการ ประเภทของการพัฒนาสังคม ประวัติ ความเป็นมา วัตถุประสงค์ เป้าหมายของอาเซียน หลังธรรมสำคัญในการบูรณาการการพัฒนาสังคมในอาเซียน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย

2) **เก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study)** ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคลและเสวนากลุ่มย่อยเป็นหลัก โดยแยกประเด็น ดังนี้

1. การลงพื้นที่ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ คือประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย โดยการคัดเลือกจากการแนะนำ ได้แก่ ประเทศไทย คือวัดหนองป่าตอสามัคคีธรรม ตำบลท่าทอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย โดยมี พระครูวิจิตรธรรมนิเทศก์ เป็นเจ้าอาวาส ผู้วิจัยขอคำแนะนำจาก พระราชวิมลเมธี เจ้าคณะจังหวัดสุโขทัย ถึงวัตถุประสงค์ จึงได้รับคำแนะนำวัดที่จะไปทำการสัมภาษณ์ เนื่องจากวัดนี้ได้เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์จังหวัดฯ จัดกิจกรรมตามนโยบายของคณะสงฆ์และของภาครัฐอย่างต่อเนื่อง ประเทศมาเลเซีย คือ วัดบุญญาราม ตำบลอะห์ ปาดังเซรา อำเภอบูบังปาสู รัฐเคดาห์ (WAT BOONYARAM PADANG SERA 06100, KODIANG KEDAH, MALAYSIA) เป็นวัดที่มีการพัฒนาส่งเสริมสังคมชัดเจน โดยมีพระสมุห์ชาเตอร์ จนทสาโร เจ้าอาวาส ผู้วิจัยขอคำแนะนำจาก พระครูวิสิษฐศีลคุณ วัดสันติวรคุณ จังหวัดสงขลา ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในประเทศมาเลเซียเป็นผู้แนะนำให้

2. การสัมภาษณ์ (Interview) ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) กำหนดเนื้อหาสัมภาษณ์ตามแนวคำถามประกอบตามแบบสัมภาษณ์

(Interview Guideline) และแนวการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากบุคคลที่มีสถานะสัมพันธ์กับการพัฒนาพื้นที่การวิจัย

อนึ่ง เป็นการสัมภาษณ์ภาคสนามแบบโดยตรง ใช้คำถามแบบคำถามปลายเปิด (semi-structured) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถแสดงความคิดเห็นนอกกรอบได้หากข้อมูลนั้นเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย แล้วขยายสืบค้นข้อมูลจาก ผู้ให้ข้อมูลหลักดังกล่าวไปสู่ ผู้ให้ข้อมูลระดับอื่นๆ เพื่อช่วยเสริมให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดขึ้นพร้อมกับบันทึกเทปการสัมภาษณ์ แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป

3.เสวนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) เสวนากลุ่มย่อยร่วมกับ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามวัตถุประสงค์ ประเด็น ตามวัตถุประสงค์ คือ องค์ความรู้วิถีพุทธกับการพัฒนาสังคม วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน บูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาทั้งเชิงเอกสารและข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์เป็น ขบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ ข้อมูลที่เน้นวิเคราะห์สรุปสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ตามวัตถุประสงค์ ตามประเด็น ดังนี้

1) วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับ องค์ความรู้วิถีพุทธกับการพัฒนาสังคม วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ มาตรวจสอบความครบถ้วนและความสมบูรณ์ จากนั้นดำเนินการวิเคราะห์ เนื้อหา (Content Analysis) และสร้างข้อสรุปเกี่ยวกับ องค์ความรู้วิถีพุทธกับการพัฒนาสังคม วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน และบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน

2) วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการบันทึกประเด็นการประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) เกี่ยวกับการบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และสร้างรูปแบบการบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม

3) วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล โดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว และ
 ได้เห็นชุดความรู้สำหรับประยุกต์ใช้ระดับนโยบาย องค์กร ชุมชน และปัจเจกบุคคล

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาในสังคมอาเซียน ผลการศึกษาพบว่า วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมนั้น คือ 1) การทำบุญตักบาตรเช้า และการไหว้พระสวดมนต์ ในแต่ละวันในทางปฏิบัติของชาวพุทธที่แสดงออกในแต่ละวันคือ การใส่บาตรเช้า การไหว้พระสวดมนต์ก่อนนอน หรือการไหว้พระก่อนออกจากบ้านเพื่อความ เป็นสิริมงคลนับเป็นวิถีที่ชาวพุทธส่วนใหญ่ได้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และได้รับการถ่ายทอด สืบต่อกันมา 2) ประเพณีการบวช ในสังคมของชาวพุทธนั้นถือเป็นหนึ่งสิ่งปฏิบัติที่ยึดถือกัน มานาน โดยนิยมให้บุตรชายที่อายุครบ ได้เข้าสู่อุปสมบท เป็นพระภิกษุใน พระพุทธศาสนา 3) การให้การศึกษาธรรมะ หรือเรียกว่าการศึกษาสังเคราะห์ผ่านข้อระเบียบ ว่าด้วยการศึกษาหลักสูตรนักรธรรมและธรรมศึกษา โดยมติมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นการศึกษา ในแผนกพระปริยัติธรรม หรือที่เรียกว่าธรรมศึกษา มีเนื้อหาเช่นเดียวกับหลักสูตรนักรธรรม ของภิกษุสามเณร เว้นแต่วินัยบัญญัติที่ทรงกำหนดใช้เบญจศีลเบญจธรรมและอุโบสถศีลแทน และได้เปิดสอบครบทุกชั้นในเวลาต่อมามีฆราวาสทั้งหญิงและชายเข้าสอบเป็นจำนวนมาก นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คล้ายคลึงกันในทั้งสองพื้นที่ เพียงแตกต่างกันเพราะในมาเลเซียสำหรับการศึกษาดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายอีกอย่างหนึ่งคือ การได้เรียนภาษาไทย ด้วยว่า ประชาชนชาวไทยมาลาในเกือบทุกครัวเรือนมีความเห็น คล้ายคลึงกันว่า การได้เรียนภาษาไทยถือว่าเป็นทักษะพิเศษที่ควรมีเพราะที่อยู่อาศัยบริเวณ นั้นมีคนไทยที่ใช้ภาษาไทยอยู่มาก 4) ประเพณีอื่น ๆ เช่น สลากภัต ลอยกระทง สงกรานต์ ทำบุญประจำวันพระ ฯลฯ ทั้งสองพื้นที่ต่างมีประเพณีนิยมปฏิบัติกันของประชาชนในพื้นที่ อันได้แก่ สลากภัต ลอยกระทง สงกรานต์ ทำบุญประจำวันพระ โดยถือเอาปฏิบัติปฏิบัติที่ ต่างก็มีทั้งวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาคล้ายคลึงกัน ในสังคมอาเซียน อาจเพราะความ คล้ายคลึงกันของภูมิประเทศ สภาพวัฒนธรรม เชื้อสายสัญชาติความเป็นไทย และความ เป็นอยู่รวมถึงรากฐานของพระพุทธศาสนา ที่ทำให้เห็นได้ว่า วิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานั้นมี ความสำคัญของสังคมเป็นอย่างยิ่งสะท้อนถึงอัตลักษณ์แห่งพุทธศาสนาในอาเซียนชัดเจน

2. ผลการศึกษาวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน พบว่า การพัฒนาสังคมในอาเซียนสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติทางพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญตักบาตร การบรพชาอุปสมบท การให้การศึกษาธรรมะ และประเพณีอื่น ๆ เช่น สลากภัต ลอยกระทง สงกรานต์ ทำบุญประจำวันพระ ฯลฯ คือ การปฏิบัติในที่สุดได้รับใน ประเด็นมิติการพัฒนาสังคมของประชาคมอาเซียน ได้แก่ ด้านมิติทางประชากร สุขภาพ การศึกษา และการจ้างงาน อันเป็นประเด็นมิติการพัฒนาสังคมของอาเซียนที่ประกาศเพื่อ เตรียมพร้อมการเปิดเข้าสู่ประชาคมอาเซียน โดยเป็นวิถีการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานั้นเป็น เครื่องหล่อหลอมประชากรในสังคมให้เป็นไปในทางที่ดี การรักษาคงไว้และสืบทอดนับว่าเป็น การพัฒนาสังคมไปในตัวเอง ท่ามกลางความหลากหลายของเชื้อชาติและศาสนา

3.การบูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน พบว่า การบูรณาการสานต่อวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเดิมโดยการนำหลักภาวนา 4 มาเป็นแกนเพื่อการชี้แนะแนวทางการพัฒนาสังคมอย่างมีประสิทธิภาพและไม่ทำให้ออกนอกเส้นทางในการพัฒนาหรือการทำให้การพัฒนาสังคมนั้นไม่ตรงจุด โดยการนำเอาหลักภาวนา 4 มาเป็นแนวทางเพื่อส่งต่อวิถีปฏิบัติทางพุทธเดิมให้ยกระดับด้วยการร่วมมือสร้างสรรค์และสอดคล้องต่อหลากหลายในผู้เกี่ยวข้องสนับสนุน ตามลำดับดังนี้

1) บูรณาการด้านกายภาวนา กับมิติทางสังคมด้านประชากร/การจ้างงาน คือ ควรบูรณาการด้วยรูปแบบของกิจกรรมจิตอาสาเพื่อทำความสะอาดพื้นที่บริเวณวัดและบริเวณรอบๆใกล้เคียงส่งเสริมให้เกิดคุณภาพทางสังคมเชิงกายภาพ สร้างเครือข่ายในภาคสังคมเชิงบุคคลโดยจ่ายเอากิจกรรมที่อาศัยการกระทำในเชิงลงมือปฏิบัติ เช่น กิจกรรมทำความสะอาดศาสนสถานในวันสำคัญ การชุตรอกคูน้ำในชุมชนด้วยกำลังแห่งพุทธมามกะ สร้างความเข้มแข็งสามัคคีเชิงศรัทธาณียะแห่งการร่วมมือปฏิบัติ ในแนวทางเดียวกันกับการทำจิตอาสา แสดงถึงพลังกำลังของชาวชุมชนในเชิงกายภาพให้เห็นเป็นรูปธรรมประจักษ์ได้ด้วยสายตา รวมถึงบูรณาการด้วยรูปแบบของการจัดพื้นที่เพื่อการค้าและ การจ้างงานให้มีความหลากหลาย เช่น การจัดระเบียบวินัยด้วยหลักธรรม นอกเหนือมารายทและข้อธรรมนิยมทางสังคม ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยโดยถือเอาข้อกำหนดของวัดเป็นหลัก เป็นการสร้างสรรพกำลังทางกายภาพให้เจริญขึ้นในเชิงเศรษฐศาสตร์การจัดการด้านการค้า การส่งเสริมการให้เกิดการสร้างงานสร้างคุณค่าความเป็นมนุษย์ผู้มีพลังกำลังที่จะเดินหน้าประกอบกิจการรวมถึงเมื่อประสบความสำเร็จตามที่มุ่งหวังแล้ว ความกตัญญูต่อสถานที่ในการที่จะช่วยดูแลรักษาผลประโยชน์ในทางศาสนาก็จะตามมาโดยอัตโนมัติอันเนื่องมาจากการปลูกฝังคำจิตสำนึกในศาสนสถานและศาสนธรรมอันเป็นสมบัติของตนและของลูกหลานด้วย

2) บูรณาการด้านศีลภาวนา กับมิติทางสังคมด้านสุขภาพ ควรสร้างโครงการต่อเนื่องในรูปแบบของการสมาทานศีลปฏิบัติ เช่น การงดดื่มสุราเพื่อการรักษาสุขภาพ ธรรมรงค์เชิงการสร้างสัญลักษณ์และค่านิยมในเชิงสร้างจิตสำนึกโดยเอาหลักของผลกระทบในด้านลบเข้ามาทำความเข้าใจ สร้างเงื่อนไขที่ตีต่อชีวิต หรือมีการสร้างกิจกรรมในการให้คำปรึกษากับพระสงฆ์ในเชิงการให้คำอธิบายในรายบุคคล หรือการกำหนดเจาะจงในตัวบุคคล เพื่อการเฝ้าติดตามผลและประสิทธิของการธรรมรงค์นั้นให้มีความสำเร็จ รวมถึง การนำประชาชนพุทธมามกะชาวมาเลเซียสร้างเป็นสภาแห่งการรักษาสุขภาพตาหลักธรรมขับเคลื่อนแนวทางรักษาสุขภาพตามหลักการถือศีลอุโบสถ งดเว้นจากสิ่งที่เป็นอบายมุขโดยถือสังจะส่งเสริมให้เกิดคุณภาพชีวิตในตนเอง ชุมชน และสังคมขยายเป็นวงกว้าง

3) บูรณาการในหลักด้านจิตภาวนา กับมิติทางสังคมด้านสุขภาพ ควรที่จะบูรณาการด้วยการนำเอาหลักการฝึกจิตสอดแทรกในทุกกิจกรรมที่ประชาชนในสังคมมีส่วนร่วม เช่น กิจกรรมการประชุมของวัด เช่น ก่อนประชุมและหลังประชุม จัดให้มีการทำสมาธิเป็นระยะเวลาหนึ่งเพื่อการส่งเสริมจิตและสร้างสติสัมปชัญญะในการดำเนินการประชุมต่อไป ประเพณีต่าง ๆ ที่ผนวกเอาหลักการฝึกจิตเข้ามาสมทบในกิจกรรมนั้น เช่น หลังกิจกรรมทำบุญในวันพระใช้เวลาจนถึงครึ่งวันในการจัดกิจกรรมปฏิบัติสมาธิเพื่อพัฒนาส่งเสริมคุณภาพจิตอันเป็นการปฏิบัติบูชาหลังจากที่ทำกิจทางพุทธศาสนาอื่น ๆ นับเป็นการส่งเสริมสังคมมนุษย์ในด้านสุขภาพ รวมถึงการบูรณาการด้วยรูปแบบของกิจกรรมการสวด

มนต์ให้วัพระทุกวันในตอนเช้าและตอนเย็นเป็นกิจกรรมหลักโดยการร่วมมือกับภาคส่วนอื่น ๆ ที่เป็นพุทธมามกะชนในการส่งบุคลากรในทำงานของตนเข้าร่วมเพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างองค์กรรัฐ เอกชน และชาวบ้านได้ทำกิจกรรมร่วมกันส่งเสริมสุขภาพในทางสัมพันธ์ไมตรีต่อกัน

4) บุรณาการในหลักด้านปัญญาภาวนา กับมิติทางสังคมด้านการศึกษา ควรที่จะบูรณาการด้วยการให้การศึกษาด้านหลักธรรมที่นอกเหนือจากในหลักสูตรนักเรียน เช่นการฝึกสันทนาธรรมประจำวัน การส่งเสริมขวัญและกำลังใจด้วยการยกย่องผู้ใช้ภาษาไทย เป็นเลิศประจำปีต่าง ๆ กิจกรรมภาษาไทยภาษาธรรม สร้างคำธรรมะในภาษาไทยวันละคำ อาจใช้วิธีการเผยแพร่ผ่านสื่อโซเชียลมีเดียเพื่อการเข้าถึงบุคคลและครัวเรือนในแต่ละวัน เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ความรู้ภาษาไทยและเกิดคุณภาพสติปัญญาในการดำเนินชีวิตในตัวบุคคล สะท้อนสู่ภาพรวมของสังคม หรือ การบูรณาการกิจกรรมที่ส่งเสริมความรู้ในทางปัญญา ที่มาในโครงการปฏิบัติธรรมหรือโครงการการบรรพชาอุปสมบท ส่งเสริมให้เกิดคุณภาพความเป็นมนุษย์ให้รู้จักประโยชน์ของการบวชในพระพุทธศาสนาโดยอาจขอความร่วมมือระหว่างองค์กรรัฐที่เป็นพุทธมามกะ เอกชน เป็นตัวแทนในการสร้างความเข้าใจในส่วนพุทธศาสนาสัมพันธ์ เพื่อนำไปประชาสัมพันธ์ในสถานที่องค์กรนั้น ๆ รวมถึงควรที่จะการจัดแคมเปญกับหน่วยงานในช่วงเทศกาล ให้การบวชได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติในทางสังคม เพื่อเป็นเครื่องยืนยันด้านฝึกตนที่ถูกต้องแท้จริง ก่อนปฏิบัติหน้าที่เข้ารับตำแหน่งหรือบรรจงาน เพื่อเป็นการขัดเกลาและสร้างเจตคติที่ดีด้วยหลักธรรมขัดเกลาก่อนปฏิบัติหน้าที่ โดยสร้างเงื่อนไขนโยบายกับองค์กรภาครัฐ เอกชน ที่เป็นพุทธมามกะ ในฝ่ายงานบริหารทรัพยากรบุคคล

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1. ระดับปัจเจกบุคคลโดยมุ่งเน้นประโยชน์ที่ได้จากการนำองค์ความรู้ไปปฏิบัติเป็นแนวทางเพื่อการประยุกต์ให้สอดคล้องต่อบริบทของพื้นที่นั้น ๆ ในระดับบูรณาการและนามธรรมที่เน้นเพื่อเกิดขึ้นจากศรัทธาที่เป็นแรงบัลดาลใจชักจูงคนในสังคมเชื่อกิจกรรม และเชื่อมั่นว่าจะสามารถพัฒนาตนเองได้
2. ระดับองค์กร ในระดับองค์กรหมายถึง หน่วยงานของศาสนสถาน เช่น วัด วิหาร หรือ สถาบันทางศาสนาโดยมุ่งเน้นสร้างความเข้าใจโดยสื่อสารเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเชื่อมโยงให้เกิดความส่งเสริมร่วมมือกันในสังคม โดยจากแรงผลักดัน
3. ระดับชุมชน ผลักดันให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดพร้อมทั้งนำเสนอแนวทางการส่งเสริมสังคม อาจมาจากองค์ประกอบที่เกิดขึ้นจากแรงผลักดันในตนเองที่เรียกว่า ความต้องการ ผวนกับสิ่งแวดล้อม คือ โอกาสที่ได้รับจากชุมชน โดยอาศัยจากองค์ประกอบทั้งสองข้างต้นดังที่กล่าวมาคือทั้งในระดับตนเองผวนกับระดับสิ่งแวดล้อมที่องค์กร ประสานความใกล้ชิดต่อสถาบันศาสนาเพื่อสร้างและส่งเสริมค่านิยมที่ดีต่อพระพุทธศาสนาในเชิงประจักษ์รูปธรรมในระดับชุมชน
4. ระดับสังคมและประเทศชาติ เป็นที่แน่นอนว่าแผนนโยบายส่วนหนึ่งเป็นแผนในการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตสู่สังคมและพัฒนาคุณภาพงานวิจัยและต่อยอดสู่องค์กร

ความรู้มวลรวม รวมถึงการจัดการขับเคลื่อนพลวัตที่สำคัญที่ว่าด้วย ปัญหาและอุปสรรคในอนาคตที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมในอนาคตเท่ากับได้จัดการตามวิธีแบบอย่างที่ดีต่อสังคม นับว่าเป็นการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในประเทศอย่างก้าวต่อก้าวแต่มีความยั่งยืน ตามนโยบายของประชารัฐ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับผู้ทำวิจัยครั้งต่อไปนั้น คณะผู้วิจัยขอเสนอประเด็นที่น่าศึกษาวิจัยไว้ โดยคัดเลือกรูปแบบการวิจัยที่เหมาะสมได้แก่

- 1) วิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาสังคมด้วยวิถีพุทธศาสนาด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล
- 2) วิจัยและพัฒนากิจกรรมด้านพุทธศาสนากับบทบาททางสังคมในอาเซียน
- 3) วิจัยและการพัฒนานวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- ประเวศ วะสี. (ม.ม.ป.). **พุทธธรรมกับสังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน. ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2543) **การบริหารการพัฒนาชนบทเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรีม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 17, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์.